

STIG-AUDUN HANSEN

Fra Arbeidermagasinet til Teskjekjerringa

Historien om *Arbeidermagasinet* dreier seg ikke bare om utviklingen av en ny og klassebevisst novellelitteratur, men like mye om ildsjelene Otto Luihn og Nils Johan Rud og miljøet rundt dem, blant andre de mange begavede illustratørene. Her skal vi forsøke å fortelle litt av denne historien, og om noen av de viktigste personene som preget den. En av dem var Borghild Rud, som i år ville ha fylt 90 år.

Arbeidermagasinet var noko nytt i landet. Ein frisk vind i Solbakke - og Granliheimar. Ein sopande springleik over hele landet. Og tonane var norske, dei var stokne or sjøve folket. Klangbotn fann dei straks: Mang ein gut låg i einslege næter og leita etter veg i myrkret; i sitt sjelemyrkr. Dei var bundne til ein skræmeleg fortid, ei fortid som spreidde si dumbe i hytte og hus. So byrja dei lesa, - ikkje i Bibelen - men i eit magasin.¹

Tor Jonsson var bare atten år og fremdeles på leting i «sitt sjelemyrkr» da han skrev disse linjene. Han var bare en av mange lyrikere og novelleforfattere som skulle være med på å forme et av mellomkrigsårenes dristigste kulturelle prosjekt, *Arbeidermagasinet*, som senere skulle bli *Magasinet for alle*.

Miljøet rundt Arbeidermagasinet

Arbeidermagasinet ble startet i 1927 med Otto Luihn som redaktør. Luihn hadde utformet en klar programerklæring:

Når vi utgir et magasin som har fått navnet *Arbeidermagasinet*, er det for å virkeliggjøre et ønske som lenge har vært næret og drøftet innen forskjellige arbeiderkretse, om å få et underholdningsmagasin for det arbeidende folk på land og i by - *Arbeidermagasinet* vil naturligvis ikke befatte sig med politikk. Det er et underholdningsmagasin for arbeiderklassen.²

Vi kan sammenligne *Arbeidermagasinet* med en motor. De som sitter i den daglige ledelse er magnettenningen, som får bensinen til å eksplodere og drive motoren. Og bensinen er de mange kommisjonærer som kommer i fyr og flamme hver gang magasinet kommer ut og iler ut i arbeiderklassen, det vil si motoren, med det hele og durer i vei. Hva er et *Arbeidermagasin* uten arbeiderklassen? Og hva er arbeiderklassen uden sitt *Arbeidermagasin*? De er uløselig knyttet sammen. Men så er det oljen til motoren. Og oljen er alle våre venner som skriver til oss - enten det nu er manuskripter som kan brukes eller ei.³

Luihns rolle i *Magasinet* har en klar parallell til den rolle Eugène Olausson hadde som redaktør av ungdomsfor-

bundets organ *Klassekampen* i årene fra 1911 til 1921. Olaussen var levende opptatt av litteratur og ville noe mer enn bare å være redaktør for et politisk menighetsblad. Han oversatt på egen hånd verker av Oscar Wilde fra engelsk og Arthur Rimbaud og Guy de Maupassant fra fransk. En rekke av de skribentene som etterhvert mønstret på i Magasinet hadde allerede fartstid i *Klassekampen*. Ikke minst gjaldt dette Otto Luehn selv. Både Olaussen og Luehn må betegnes som utpregede individualister, ikke minst i politisk sammenheng. Olaussen skulle senere velge å gå veien fra Marx til Quisling, mens Luehn på sin side mistet mange av illusjonene om kommunismen under Moskvaprosessen.

Da *Arbeidermagasinet* kom på gaten første gang, den 23 november 1927, eksisterte allerede det LO-finansierte bladet *De tusen hjemms magasin* og Hans Østerholts vittighetsblad *Hvepsen*. Det sier ikke så lite om Luehns pågangsmot at han innen et halvt år med forhandlinger overtok forlagsrettighetene til begge disse. På møte den 7 august 1928 besluttet bladets styre å stifte et eget *Arbeidermagasinets forlag*. Det ble tatt til orde for å erobre plassen som landets største forlag for «billig folkelesning». Det var såmenn ingen mangel på visjoner.

I folkeopplysningens ånd startet man *Arbeidermagasinets Fremmedordbok* som føljetong i bladet. Karl Evang var tidlig ute med en legespalte som etterhvert ble forløperen til *Populært tidsskrift for seksuell opplysning*. Viggo Hansteen og Aake Anker Ording åpnet en spalte for juridiske spørsmål. I løpet av høsten 1928 var bladet ute med et nytt num-

Fra Thrane til Tranmæl. Kjente ansikter fra arbeiderbevegelsens historie preger *Arbeidermagasinets* første tegnede forside, som ble laget av Jens R. Nilssen til 1. mai, 1928.

mer hver fjortende dag, og julenummeret samme år ble trykt i et opplag på 50 000 eksemplarer. Gjennomsnittlig opplag pr. nummer i 1934 lå på 71 738 eksemplarer. Magasinet var i ferd med å bli litt av en suksess.

Det største løftet for *Arbeidermagasinets* forlag ble utgivelsen av *Arbeidernes leksikon*, som i sitt slag fremdeles er enestående i vesteuropa. Prosjektet blir finansiert med midler fra Magasinets overskudd. I redaksjonen satt motdaggistene Jakob Friis og Trond Hegna.

Det har med rette blitt hevdet at novellelitteraturen i Norge ikke hadde vært den samme uten Luehns pionerinnsats. Magasinet ga spalteplass til unge forfattere som blant andre Rudolf

Nilsen, Arnulf Øverland, Arne Paasche Aasen, Johan Falkberget, Georg Svendsen og Oscar Braathen. Alexandra Kollontays omstridte roman *Den store kjærlighet*, Theodore Dreisers *En amerikansk tragedie* og Upton Sinclairs *Jungen* gikk i føljetong. Vi fikk de norskproduserte tegneseriene «Jens von Bustenskjold» og «Sjur vil bli kapitalist». Og ikke minst, fra 1930 «Kronblom», tegnet av Elov Persson.

Av ymse årsaker ble ikke Magasinet like godt mottatt alle steder. Særlig i de borgerlige aviser fikk det hard medfart. Av skribenten Fredrik Ramm i *Tidens Tegn* ble Otto Luihn betegnet som en litterær søppelkjører. Til og med Martin Tranmæl var skeptisk og lot Magasinet få gjennomgå i en leder i *Arbeiderbladet* i 1928. Politisk plasserte Otto Luihn seg nemlig i avdelingen for de mest Moskvatro. Tranmæl benyttet selvsagt

anledningen til å påpeke at Magasinet var et «rent ut privat-kapitalistisk foretagende» og var da ikke Otto Luihn en rettroende kommunist lenger?

De positive reaksjonene er selvsagt også verdt å merke seg. Den ellers så høyre-orienterte Sven Elvestad skrev: «Mitt inntrykk av Arbeider-Magasinet er at det rent journalistisk er meget godt gjort. Det er underholdende og morsomt og holder en litterær standard. Jeg trodde ikke det var mulig å gjøre et magasin her hjemme på høyde med internasjonale forbilder, men Arbeider-Magasinet er nu i ferd med å bli det».⁴ Knut Hamsun og Sigrid Undset var begge positive. Den sistnevnte var til og med å finne i Magasinets spalter.

Luihns revolusjonære engasjement var mangfoldig og på begynnelsen av 1930-tallet gikk han i bresjen for å stifte en norsk revolusjonær forfatterforen-

Det var tidlig klart at Borghild Rud hadde et uvanlig talent for tegning. Illustrasjon til Bernhards Nordhs novelle *I Marsfjellets skygge*, som ble trykt i Magasinet i oktober 1945.

ing. I følge Nils Johan Rud utviste den aldri noen større revolusjonær aktivitet rent utover stiftelsesmøtet. Arnulf Øverland, en av de mange forespurte, svarte Luihn i et brev:

Men i herrens navn, hvem er de forfattere, som skulde danne en revolutionær forening i Norge? - Vore «proletariske» forfattere (Falkberget, Braathen og Hjalmar Våge) er jo ikke revolutionære, og vi revolutionære (Krog, Hoel og jeg) er ikke proletariske.⁵

Det hører også med til historien at både Helge Krog og Sigurd Hoel også takket nei. Den revolusjonsromantiske periode i norsk litteratur var på hell, iallfall for noen tiår fremover. I 1931 gikk Luihn ut av eierforholdet. I 1933 ga han ut boken *Sovjetunionen - opplevelser og Inntrykk* på Arbeidermagasinets forlag, men i desember samme år startet han det adskillig mer klassekamp-orienterte tidsskriftet *Arbeider-revy - organet til Foreningen til fremme av revolusjonær litteratur*. Den ble også kalt «Litteraturens Komintern». Bladet fikk kort levetid, og mest på grunn av økonomisk rot gikk det inn i mars 1935. Selv om Luihn hadde trukket seg ut av Magasinets eierskap, fortsatte han som bidragsyter i mange år. Han leverte blant annet en rekke humoristiske noveller under psevdonymet Petter P. Petter.

Sammen med blant andre Ingeborg Refling Hagen og Reinert Torgeirson, stifter han i 1938, foreningen «Den Illustrerte Presses Forfattere». I samarbeid med «Yrkesteignernes Forening» ga de ut boken *Våre Beste* samme år. Luihn rakk å gå av som formann i foreningen like før han ble fengslet av nazistene på sommeren 1942, og plassert på Bredtvedt. Samme året greide han å

komme seg over til Sverige, hvor han døde av sykdom i 1943.

Når Nils Johan Rud ble ansatt som redaksjonsekretær i 1932, kjente han allerede bladet ut og inn. Rud ble senere redaktør og var helt fram til bladets nedleggelse i 1970, den drivende kraften. I det siste nummeret gjorde han opp status, og kunne legge frem 92 661 journalnumre av dikt, noveller, romaner, eventyr og artikler. Alle var forsynt med enten «antatt» eller «retur». Rud ble ikke bare den som videreførte programerklæringen fra 1928, han gikk mye lenger.

I hans tid kom det til folk som Arne Skouen, Tor Jonsson, Aksel Sandemose og Olaf Bull, bare for å nevne noen få. Kristoffer Uppdal stakk også oppom redaksjonen med sine blyantskrevne dikt, og i 1933 debuterte Sigurd Hoel i Magasinet.

Midt på trettietallet kom det en dag en ukjent mann opp i redaksjonen. Han la en skrivebok på pulten til Nils Johan Rud og forlangte å få solgt manuskriptet straks. Rud leste manuset og kjøpte det på stedet. Novellen begynte slik: «Erik Hansen går over broen fra festningen klokken syv en mørk, tåket morgen i februar. Han bærer på håndkofferten og er ikke lenger fange nr. 137». Mannen med manuskriptet het Arthur Antonisen og var selv nettop løslatt fra Akershus landsfengsel etter en dom på 1 år og 3 måneder. Senere ble han hetende Arthur Omre og ga ut romanen *Smuglere*. I årenes løp ble det flere noveller for Magasinet, og i 1941 gikk Omres prisbelønnede roman *Flukten* som føljetong. Borghild Rud portretterte ham til forsiden.

Illustratøren Borghild Rud

Nils Johan Rud mente det var viktig å sikre seg et utvalg av landets ypperste illustratører. Ved siden av Borghild Rud finner vi kunstnere som Olav og Trygve Mosebekk, Kaare Espolin-Johnson, originalen Bjarne Restan og den meget begavede maleren Tore Deinboll. I en artikkel om bladets tegnere i april 1941, skrev Inger Tostrup Martens:

Nå ville det jo naturligvis være uanstendig å rose bladet i dets egne spalter. Men så meget må det vel kunne gå an å si at Magasinet aldri er likegyldig, og det skyldes ikke minst dets illustratører, som supplerer hverandre på en fortreffelig måte, fordi de er så forskjellige og egenartede. Restan impulsiv, vitig og elegant, Espolin Johnson poetisk og raffinert med sans for det dekorative, Mosebekk mer intellektuell, interessant eksperimenterende, og så altså Borghild Rud, enes-

Borghild Rud, 20 år og fortsatt fast bestemt på å bli maler.

te kvinne blant dem som gir det hele balanse ved sin sterkt bevegende, følsomt betonte kunst.⁶

Om Kaare Espolin Johnson innførte det nordnorske elementet i Magasinet, ble Borghild Rud den som skulle ivareta det østlandske lynne, i den grad noe slikt eksisterer. Hennes forsider i Magasinet skulle komme til å skille seg ut fra de andre. Hun var ikke voldsomt påtrengende i form, og heller ikke var hun den elegante koloristen man ofte forbinder med illustrasjonskunst fra denne epoken. Hun var allikevel langt fra temperamentsløs. Hun skapte sin egen personlige stil, og man aner et formmessig slektskap med både Edvard Munch og Henrik Sørensen. Pennetegningene avslører på sin side et forhold til Werenskiöld. De litterære referansene i bildene ble et viktig element. Hun følte at det hun skapte måtte være personlig opplevd. Det måtte være, som hun sa «utsprunget av følelser»⁷, og ikke bare et produkt av flinkhet.

Knappe 16 år gammel debuterte Borghild Rud på Statens Høstutstilling med et portrett av sin mor. Dagbladets kunstkritiker Jappe Nilssen var så begeistret over den unge debutanten at han mente portrettet vitnet om en evne til karakteristikk langt utover det alminnelige. «-Det er et portrett av en gammel dame med markerte trekk og sorgens og lidelsens stigmata på det vakre ansikt». Dette var utvilsomt oppmuntrende ord å ta med seg. Selv om hun senere skulle bli en av Norges dyktigste tegnere, var hun selv ikke i tvil. Det var maler hun egentlig ville bli! Hun kom inn på Statens håndverks- og kunstindustriskole, og senere på Kunstakademiet under Halfdan Strøm og Matisse-

31 år og allerede et etablert navn som illustratør.

eleven Jean Heiberg. Møtet med Halfdan Strøm må utvilsomt ha satt sine spor. Ser man Borghild Ruds bilder for seg kan det være interessant å lese hva Nasjonalgalleriets direktør, Jens Thiis skrev om ham i 1927:

naar han var ute paa landet om sommeren, gikk han ikke som de andre paa jagt efter vakkre motiver ute i marken. Han snek sig heller ind i drengestuen under dugurdshvilen, ind i den stramme, indestængte luft, hvor tunge arbejdskropper væltet sig i sengene, sov og pustet og snorket. Hans kunstnerøie hadde sin glæde av at iagttatte dette interiør og det blaa, kolde lys som sivet ind fra nord gjennom smaa grumsede ruter - Han var ikke naturalist for spøk. Graakolde, pessimistiske billeder malte han, blaafrøse i koloritten, med hverdagens ubarmhjertige dagslys over knappe kaar og daglig slit. Det var stof til en socialismaler i Strøm!⁸

Halfdan Strøm malte sine viktigste bilder i ungdomsårene, og det mest kjente

bildet fra denne tiden er motivet fra Arbeidersamfundets Kafe, «I restaurationen» første gang vist på høstutstillingen i 1888. Strøms senere produksjon ble desverre av vekslende kvalitet. Tematisk forlot han naturalist-porteføljen, og «socialismaler» ble han aldri.

Takket være tildeling av Benneches legat samt en månedlig sum fra den pensjonerte statsminister og filantrop Gunnar Knudsen kunne Borghild Rud fullføre sine studier på akademiet. Det skulle raskt vise seg at hun hadde et uvanlig talent for tegning, og veien over i yrkesillustratørens rekke skulle vise seg å bli kort.

Det hviler en atmosfære av fagbladredaksjon over Magasinet første utgivelser. Forsidene viser fotografier med forskjellige situasjoner fra arbeidslivet og slik fortelles det med tydelig språk hvem bladet ble laget for. Den første

Barn i mange situasjoner er et stadig tilbakevendende tema i Borghild Ruds illustrasjoner.

Sentralt i Borghild Ruds motiv-krets står kvinneskikkelsene. Disse illustrasjonene er alle hentet fra Magasinet-forsider på begynnelsen av 1940-årene.

tegnede forsiden ble laget av Jens R. Nilsen til 1. Mai 1928 og viser en del kjente personer fra norsk arbeiderbevegelse samlet under den røde fanen. Magasinets tegnere var seg meget bevisst rollen som «kulturarbeidere». Istedet for å flotte seg med tittelen kunstner, valgte de å benytte den mindre belastende betegnelsen illustratør. Uansett om man valgte å kalle seg illustratør eller kunstner, var honorarene små. I de første årene ble det ikke mer enn 3 kroner pr. tegning. Selv ikke den gang var det mye. Det kunne nok tære på idealismen at Luihn på toppen av det hele forlangte full lojalitet av tegnerne ved at de skulle holde seg borte fra andre oppdragsgivere i ukepressen.

Ved noen anledninger la hun bevisst rollen som oppdragstegner til side og slapp maleren i seg løs. Disse arbeidene løsriver seg i en viss grad fra hennes vante tematikk, og under den tilsynelatende harmoniske overflaten kan man ane et tilløp til et noe mer dramatisk og intenst bildespråk. Påfallende sentralt står kvinnefigurene. Det er noe nært og selvopplevd over situasjonene, og det fornemmes ofte en intim innadvendthet i mange av bildene. Ved siden av kvinne-motivene, er spesielt barnetegningene utført med adskillig engasjement. Vi blir stilt overfor barna i det ubevoktede øyeblikk, da de ofte har et alvorlig eller reflekterende uttrykk. Denne tilsynelatende vemodige stemningen blir ofte fremhevet ved bruk av en følsom koloritt. Borghild Rud var opptatt av det inntrykket illustrasjonen skaper, og mente at hun «ikke måtte la sin egen personlighet være så fremherskende at forfatterens tankebilder fortreges. Illustrasjonen skal være i nøyeste sam-

klang med fortellingen og ikke en flott utfoldelse på egen hånd fra illustratørens side».⁹ Hennes fremstillinger av dagliglivet på landsbygda er bilder av små universer befolket med småkårsfolk, stuepiker og stallkarer. Den enkle hverdagspoesien ble formidlet på en overbevisende måte, og hun unngikk å la poesien bli romantiserende.

Det er et langt sprang fra Borghild Ruds stillferdige billedverden til den brautende og patosfylte politiske propagandakunsten. Men hun skulle allikevel på begynnelsen av 1960-tallet komme til å beskjeftige seg med propagandakunst, da hun tegner flere valgplakater for Arbeiderpartiet. Dette var politisk propaganda av en annen støpning enn den man så i mellomkrigsårene, for ikke å si under krigsårene. Sett i denne

Arbeiderpartiets plakater til stortingsvalget 1961.

Borghild Rud modnet for alvor som illustratør på 1940-tallet. Denne illustrasjonen laget hun til Leif Toklums novelle *Inspirasjon* i *Magasinet*, mars 1945.

sammenheng hviler det noe befriende jordnært og lavmælt over disse tegningene. Plakaten til stortingsvalget i 1961 med budskapet *Nye gode år* avspeiler en behersket fremtidsoptimisme, blandet med en ikke altfor tøylesløs vårkåhet. På denne plakaten benytter Borghild Rud seg av velprøvde virkemidler. Det er stor horisont og likevekt i komposisjonen. Her er det ingen urovekkende elementer, bare lys fremtid og et lite håp om en tre-roms blokkleilighet. Ved siden av å formidle et politisk budskap fornemmer man en noe udefinerbar monumental, nesten høytidelig religiøs stemning.

Tilfeldighetene gjorde at hun skulle forbli illustratør, selv om hennes ekstraordinære talent for portrettet lå der hele tiden. Hadde omstendighetene vært annerledes ville hun muligens vært en av sin tids største portrettmalere. I likhet med sin kommende samarbeidspartner Alf Prøysen, hadde hun «vondt for å se det store i alt det av smått hun hadde gjort» og hun hevdet selv at hun hadde et «meget lite talent som var strukket maksimalt».¹⁰

Som ung var også Alf Prøysen fast bestemt på å bli bildekunstner. Hadde han vært så uheldig å komme inn på Kunst og håndverksskolen da han søkte

Illustrasjon fra Alf Prøysens *Teskjekjerringa* på camping, fra 1967.

i 1938, hadde kanskje mange av sangerne og historiene hans aldri sett dagens lys. Heldigvis, får man vel si, debuterte han samme år med diktet «Røde Geraniumer» i *Kooperatøren*, og resten er så og si historie.

Man skulle lete lenge etter en mer perfekt illustratør av Alf Prøysens historier enn Borghild Rud.

Resultatet av samarbeidet mellom Prøysen og Borghild Rud var i første omgang de såkalte lørdagsstubbene i *Arbeiderbladet*. Den første stubben så dagens lys høsten 1951 og gjennom årene skulle de sammen lage hele 830 stykker. De av oss som var barn på 1960-tallet vil også forbinde Borghild Rud med tegningene i Alf Prøysens bøker om *Teskjekjerringa*. *Teskjekjerringe*-illustrasjonene var av en annen kategori enn voksen-tegningene i *Magasinet*. Her er tegningene mer forenklet og personene blir mer karikert. Siden ble hun benyttet som illustratør til en rekke andre av Prøysens bøker. En oppgave hun selv vurderte meget høyt var også arbeidet

med illustrasjonene til Arne Garborgs *Haugtussa*.

Selv om Borghild Rud var aktiv som illustratør, var hun langt fra noen flittig utstillter. Hennes første separatutstilling ble vist på Galleri Tanum så sent som i 1977. Dette var nok på høy tid, for utstillingen ble meget godt mottatt og Borghild Rud fikk sin velfortjente oppmerksomhet. Dette førte i årene som kom til en rekke vellykkede separat- og kollektivutstillinger. Bare noen måneder før hun døde i juni 1999 ble en stor retrospektiv utstilling vist i Prøysenhuset på Ringsaker. Den 20. mars 2000 ville Borghild Rud ha rundet 90 år. Denne dagen ble markert med åpningen av en stor retrospektiv utstilling i Nitte-dal Rådhus, blant annet med en del illustrasjoner som aldri før har vært vist offentlig.

Noter

- 1 Tor Jonsson i *Magasinet For Alle* 47-48/1952: 12
- 2 *Arbeider-Magasinet* 1/1927: 64
- 3 *Arbeider-Magasinet* 26/1928: 60
- 4 *Arbeider-Magasinet*, et nytt ansikt i vår tidsskriftlitteratur. Spesialhefte, utgitt i 1935: 7
- 5 Brev fra Arnulf Øverland til Otto Luihn, 17.10.1932. Arbeiderbevegelsens Arkiv
- 6 *Magasinet For Alle* 15/1941: 27-30
- 7 *Magasinet For Alle* 15/1941: 27-30
- 8 H. Aars (red), *Norsk Kunsthistorie*, bd. 2. Oslo 1927. Artikkel av Jens Thiis
- 9 *Magasinet For Alle* 15/1941: 27-30
- 10 Borghild Rud i intervju med Turid Larsen. *Arbeiderbladet* 29.10.1977

Litteratur

Rud, Nils Johan, *Av et halvt hundre år*, 1973